

MATEUSZ IHNATOWICZ

Muzeum Piaśnickie w Wejherowie
Oddział Muzeum Stutthof w Sztutowie

Prowincja Wielkopolsko-Mazowiecka jezuitów za kadencji prowincjała o. Władysława Janczaka SJ w dokumentacji resortu bezpieczeństwa (1968-1973)

DOI: <https://doi.org/10.26142/stgd-2018-029>

Streszczenie: Artykuł przedstawia zarządzanie Prowincją Wielkopolsko-Mazowiecką jezuitów za kadencji prowincjała o. Władysława Janczaka SJ w świetle materiałów komunistycznego aparatu bezpieczeństwa. Jest to czas: nawiązywania przez jezuitów dialogu z władzą komunistyczną, ujawnienia się konfliktu między-pokoleniowego oraz ostrego sporu z prymasem kardynałem Stefanem Wyszyńskim. W zakonie zostały powołane dwie niejawne grupy, których zadaniem było nawiązanie dialogu z otaczającą rzeczywistością.

Słowa kluczowe: безпеka, zakon jezuitów, Kościół rzymskokatolicki, Polska Rzeczpospolita Ludowa, komunizm, najnowsza historia Polski.

The Jesuit Province of Greater Poland and Mazovia During the Term of Office of Provincial Father Władysław Janczak SJ in the Documents of the Ministry of Security (1968-1973)

Summary: The article presents the preparations and the course of the visit of the Jesuit general Father Pedro Arrupe SJ to the Polish People's Republic in the light of documentation by the officers of the communist Ministry of the Interior. The author quotes the opinions expressed by the Polish clergy regarding the presence of Father Pedro Arrupe SJ in Poland and notes the information provided by informers and officers of the Ministry of the Interior. This visit by a Jesuit general was not well received by the Polish Roman Catholic clergy.

Keywords: security, Jesuit Order, Roman Catholic Church, Polish People's Republic, Communism, the recent history of Poland

Wprowadzenie

Celem artykułu jest przeanalizowanie, w jaki sposób aparat bezpieczeństwa Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej postrzegał w swoich dokumentach zarządzanie Pro-

wincją Wielkopolsko-Mazowiecką Towarzystwa Jezusowego przez prowincjała o. Władysława Janczaka SI (1.01.1968-2.05.1973). Przyjrzymy się, jakie informacje interesowały resort bezpieczeństwa oraz jaki wyłania się z nich obraz prowincji tamtego czasu.

Zarządzanie prowincją przez prowincjała o. Władysława Janczaka SI (Societas Iesu) przypada na okres po Soborze Watykańskim II (1962-1965) oraz na koniec sprawowania władzy przez I Sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki (1956-1970) i początek rządów I Sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka (1970-1980)¹.

1. Charakterystyka prowincjała

Cofnijmy się prawie o dekadę. W marcu 1956 r. źródło o ps. „Kazimierz” w doniesieniu agenturalnym zrelacjonowało rekolekcje wielkopostne w Toruniu, w czasie których nauki głosili trzej jezuici: o. Władysław Kudłowski SI, o. Waław Sęk SI, a dla młodzieży żeńskiej o. Władysław Janczak SI². Informator stworzył następującą charakterystykę o. Władysława Janczaka SI: „jest on dość spokojny, wymowny, dobrze głosi kazania, lubi nieraz porozmawiać, jest nawet dość towarzyski. Jest on wysoki, w okularach w ciemnej oprawie, włosy ciemne, chodzi zawsze w sukni, ubiera na siebie płaszcz czarny i kapelusz”. Na spotkania w mieście zabierał ze sobą czarną teczkę. Funkcjonariusz ppor. Edmund Zagrodnik na końcu dokumentu zaznaczył w uwagach: „wyciąg doniesienia w sprawie Janczaka wykorzystać na opracowanie jako kandydata”³.

2. Początek prowincjalstwa

Mjr J. Sobol, zastępca naczelnika Wydziału IV Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej (KWMO) m.st. Warszawy, przesłał do KWMO w Bydgoszczy z piśmie przewodnim plan wizytacji prowincjalskiej za okres od 11 lutego do 9 kwietnia 1968 r. Według tego harmonogramu o. Władysław Janczak SI miał wizytować placówki jezuickie w prowincji w następującej kolejności: Piotrków Trybunalski, Toruń, Bydgoszcz, Gdańsk-Wrzeszcz, Gdańsk- św. Bartłomiej, Gdynia, Jastrzębia Góra, Kalisz, Warszawa ul. Rakowiecka⁴. Odpisy tego dokumentu zapewne przesła-

¹ Zob. M. Ihnatowicz, *Prowincja Wielkopolska-Mazowiecka Jezuitów w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa (1945-1989)*. Praca doktorska napisana w Instytucie Historii pod kierunkiem dr. hab. Bogusława Górki, prof. UG, Uniwersytet Gdański Wydział Historyczny, Gdańsk 2015, s. 34-44, 236-259; ks. J. Walkusz, *Drugi Sobór Watykański – próba kontekstualnej interpretacji historycznej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 1 (2013), s. 17-40; Z. Landau, *Etapy rozwoju Polski Ludowej*, „Przegląd Historyczny” 78/2 (1987), s. 211-253.

² O. Władysław Janczak SI studiował wtedy historię na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika i pomagał w Duszpasterstwie Akademickim prowadzonym przez o. Władysława Niedźwiadka SI, zob. ATJKr brak syg., *Catalogus Provinciae Poloniae Maioris et Mazoviae Societatis Iesu. Ineunte Anno 1957* (Status die 31 dec. 1956), Varsaviae, Impressus die 28 ian. 1957, s. 27.

³ AIPN By 069/1222, t. 9, *Doniesienie ag.*, [brak miejsca] 26 III 1956 r., k. 58-59 (pdf).

⁴ AIPN By 069/1262, t. 1, [Do] *Naczelnik Wydziału IV Komendy Wojewódzkiej MO w Bydgoszczy*, Warszawa 2 II 1968 r., k. 114-116 (pdf).

no do pozostałych komend w administracyjnym obszarze tych placówek.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW) dokonało w lipcu 1968 r. perlustracji korespondencji socjusza prowincji o. Walentego Kazika SI do asystenta Asystencji Słowiańskiej o. Antoniego Mruka SI w Rzymie. W kopercie znajdowały się ostatnie dyspozycje prowincjała. Dyspozycje skopiowano i przesłano do komend milicyjnych celem wykorzystania⁵. W aktach resortu bezpieczeństwa natrafiłem też na kopię oficjalnego pisma kurii prowincji z 14 listopada 1968 r. podpisaną przez socjusza o. Walentego Kazika SI, a wysłaną do superiorów domów zakonnych z przypomnieniem o obowiązkowym zjeździe w Warszawie braci zakonnych z całej prowincji⁶.

3. Podjęcie dialogu z władzami państwowymi

TW (tajny współpracownik) o ps. „Ryszard” 22 sierpnia 1968 r. odbył spotkanie z oficerem mjr. Janem Sobolem (zastępcą Naczelnika Wydziału IV Komendy Stołecznej MO). W czasie jego trwania doniósł o nowych i dość ważnych wydarzeniach w prowincji. Prowincjał o. Władysław Janczak SI w ramach odnowy soborowej utworzył w zakonie niejawni zespół, tzw. „grupę dialogową” pod kierownictwem o. Ryszarda Przymusińskiego SI. W jej skład wchodził: o. Józef Bartnik SI, o. Andrzej Dziegielewski SI, kleryk teologii III roku Andrzej Koprowski SI, kleryk II roku Kazimierz Wójt SI, kleryk II roku Czesław Kozłowski SI oraz kleryk Ignacy Karpiński SI – przebywający za granicą. Grupa ta miała działać w tajemnicy przed pozostałymi jezuitami i hierarchią kościelną, a wobec niewtajemniczonych będzie występować jako „Małe Pisarstwo”. Zadaniem tej grupy ma być tworzenie publikacji zbliżających marksistów i katolików, organizowanie spotkań i dyskusji oraz „oddziaływanie na pozostałych jezuitów w duchu dialogu i porozumienia z marksistami i władzami”. Prowincjałowi o. Władysławowi Janczakowi SI nie udało się dokooptować do niej o. Piotra Lenartowicza SI wskutek sprzeciwu pozostałych członków, bowiem ich zdaniem: „grawituje raczej do jezuitów negatywnie usposobionych do władz”.

Na pierwszym spotkaniu tego zespołu w gabinecie prowincjała kleryk Andrzej Koprowski SI w ostrych słowach wystąpił przeciwko jezuitom, którzy mieli „zatargi z władzami”, jak np. o. Czesław Białek SI. Jego zdaniem ich działalność szkodzi całemu zakonowi. Następnie o. Ryszard Przymusiński SI wskazał na „potrzebę wnikliwej analizy kandydatów na profesorów Kolegium Teologicznego i inne kierownicze stanowiska, aby nie byli to księża mający urazy i kompleksy pod adresem władz, bo to będzie utrudniało prawidłowe wychowanie młodzieży zakonnej i układanie dialogowych stosunków zakonu z władzami, które są dla zakonu korzystniejsze niż wdawanie się w zatargi”. Ku zdumieniu i zadowoleniu uczestników spotkania, Janczak zgodził się z ich wywodami i zaaprobował ich wystąpienia. Prosił, aby meldowali mu o nieodpowiedzialnych wystąpieniach innych jezuitów nie-

⁵ AIPN By 069/1262, t. 1, *Do Naczelnika Wydziału IV Wojewódzkiej Komendy MO w Bydgoszczy*, Warszawa 21 VIII 1968 r., k. 142-168 (pdf).

⁶ AIPN By 069/1262, t. 1, [Do] *Kuria Prowincji Wielkop. Maz. Tow. Jez.*, Warszawa 14 XI 1968 r., k. 215 (pdf).

odpowiedzialnych wystąpieniach, aby podpowiadali mu, kto nie nadaje się na zajmowane stanowisko i należałoby go zmienić itp. Dodał, że ich propozycje będzie brał pod uwagę w polityce kadrowej”. TW o ps. „Ryszard” prosił funkcjonariusza, aby w trakcie operacyjnych rozmów z jezuitami nie podejmował tematu powołania i działalności tej grupy.

„Drugim ważnym i pozytywnym posunięciem Janczaka jest utworzenie w zakonie jezuitów Komisji ds. Wychowania, której koordynatorem ma być również o. Przymusiński”. Składu oraz założeń tej komisji TW o ps. „Ryszard” jeszcze nie znał. „W rozmowie z prowincjałem dowiedział się, że jednym z ważniejszych zadań tej komisji ma być wnikliwe analizowanie kandydatów do zakonu od strony politycznej. Dotychczas badano tylko kandydatów od strony religijności i przydatności do zakonu, nie zwracając wcale uwagi na ich przeszłość i postawę polityczną. Tymczasem okazuje się, że jezuita, z którymi teraz zakon ma najwięcej kłopotów w związku z ich konfliktem z władzami, jak: Białek, Nowicki, Sroka, Szymański byli w jakiś organizacjach politycznych, mieli wyroki, siedzieli w więzieniu i niewątpliwie stąd bierze się ich uraz do władz”. Tego typu kandydatów prowincjał nie będzie w przyszłości przyjmował do zakonu. Bezpośrednim wykonawcą tej nowej metody weryfikacji kandydatów ma być o. Ryszard Przymusiński SI – kierownik komisji, psycholog z wykształcenia.

Wśród innych informacji TW o ps. „Ryszard” nadmienił funkcjonariuszowi o nominacji o. Zygmunta Perza SI na rektora kolegium w Warszawie, co przyjęto z zadowoleniem w środowisku jezuitów warszawskich. Prowincjał postanowił wysłać o. Ryszarda Przymusińskiego SI na trzecią probację do Belgii, a nie do Czechowic, gdzie instruktorem jest o. Edward Bulanda SI. Zdaniem prowincjała o. Edward Bulanda SI ma uprzedzenia do o. Ryszarda Przymusińskiego SI „za jego radykalne, postępowe poglądy”. Wysłanie do Belgii uchroni go przed zepsuciem mu opinii w zakonie na wiele lat wskutek ewentualnie negatywnej charakterystyki, którą po tzw. III probacji wystawia jej instruktor. Z tej rozmowy o. Ryszard wywnioskował, że prowincjał zamierzał zdjąć o. Edwarda Bulandę SI z instruktora III probacji „za jego konserwatywną postawę”⁷.

Dnia 24 sierpnia 1968 r. TW o ps. „Ryszard” doniósł resortowi, że pierwsze spotkanie „Komisji d/s Rekrutacji i Wychowania” w prowincji odbędzie się niebawem, bo 9 września. W skład tej komisji weszło 8 jezuitów: o. Feliks Dziadczyk SI, o. Stefan Miecznikowski SI, o. Felicjan Paluszkiewicz SI, o. Florian Pełka SI, o. Zdzisław Pałubicki SI, o. Julian Piskorek SI, o. Tadeusz Wołoszyn SI i o. Ryszard Przymusiński SI jako koordynator. Do swojego pisma funkcjonariusz dołączył „fotokopię programu rozwojowego, na którym ma opierać się praca komisji oraz program spotkania w dniu 9-IX-1968 r.”⁸. Z dokumentów resortu wynika, że zarówno do tej

⁷ AIPN BU 01283/1123, cz. 1, *Wyciąg z notatki służbowej ze spotkania z t. w. „Ryszard”*, Warszawa 22 VIII 1968 r., k. 70-74 (pdf). Z treści tego donosu oraz następnego wynika, że TW o ps. „Ryszard” mógł być członkiem obydwóch tych grup doradczych prowincjała.

⁸ AIPN BU 01283/1123, cz. 1, *Pismo do Naczelnika Wydziału I Departamentu IV MSW*, Warszawa

komisji, jak i do „grupy dialogowej” odnosił się on z nieukrywaną sympatią. Warto zbadać, czy te dwa niejawne ciała nie powstały z inspiracji aparatu bezpieczeństwa lub przy jego współudziale i jaki miały wpływ na działanie prowincji w tym czasie.

Wyprzedźmy teraz chronologię zdarzeń o jeden rok. Mjr Jan Sobol, zastępca naczelnika Wydziału IV MSW, podpisał wyciąg notatki służbowej autorstwa anonimowego funkcjonariusza, który zrelacjonował w niej rozmowę z TW o ps. „Ryszard” z 15 grudnia 1969 r. Rozmowa odbyła się po powrocie informatora z rocznego pobytu w Belgii na tzw. trzeciej probacji. W trakcie pobytu w Belgii informator kontaktował się z oficerem prowadzącym za pośrednictwem listów (z Belgii przysłał 3 listy). W ocenie funkcjonariusza konfident przez ten rok wydorósł i bardziej dbał o konspirację. Nie wykluczył, że po o. Władysławie Janczaku SI zostanie prowincjałem, może nawet po jego pierwszej kadencji. Następnie agent omówił aktualną reformę studiów jezuickich. Więcej rozwodził się nad Komisją, której przewodził. Oficer zanotował: „Rekrutacją kandydatów do zakonu jezuitów i ich wychowaniem aż do uzyskania święceń kapłańskich i opuszczenia murów Kolegium Teologicznego w Warszawie, zajmuje się powołana w 1968 roku Komisja d/s Rekrutacji i Wychowania, której przewodniczącym jest »Ryszard«. T.w. »Ryszard« ma więc duży wpływ na to, kto jest przyjmowany do zakonu i kto jest dopuszczany do święceń”. Funkcjonariusz nadmienił też, że TW o ps. „Ryszard” był również koordynatorem „grupy dialogowej”, zwanej „Małym Pisarstwem”, która działała w Kolegium Teologicznym przy ul. Rakowieckiej. Odeszli już z niej dwaj jezuici: o. Ignacy Karpiński SI i o. Bogumił Dzięgielewski SI⁹.

MSW weszło w posiadanie terminarza uroczystości i imprez Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej za okres od 1 grudnia 1968 do 29 maja 1969 r. i przesłało go do komend wojewódzkich celem zabezpieczenia dopływu informacji z ich przebiegu¹⁰. Z kolei 2 maja 1969 r. por. Konrad Gniotek odbył rozmowę z KTW (kandydat na tajnego współpracownika) o ps. „Farys” w lokalu kontaktowym „Strych”. Spośród pomniejszych spraw KTW o ps. „Farys” poskarżył się funkcjonariuszowi na to, że prenumerowane przez niego czasopismo teologiczne pt. „Thiefstiff vor Theologie” [powinno być: „Tijdschrift voor Theologie” – M.I.] dociera do niego z Holandii wybrakowane (co drugi egzemplarz). Informator pochwalił politykę o. Władysława Janczaka SI, którą reprezentował „nurt dialogowy na zasadzie lojalności wobec państwa”. Sukces tej polityki prowincjał zawdzięcza temu, że: „oparł się na średniej generacji zakonników, szczególnie profesorów fakultetu”, którzy też studiowali za granicą. Uznali oni tę politykę „za jedynie słuszną”. Prowincjał przez to wzmocnił swoje stanowisko oraz zyskał autorytet w prowincji i całym zakonie

3 IX 1968 r., k. 81-82 (pdf).

⁹ AIPN BU 01283/1121, *Notatka służbowa ze spotkania z tajnym współpracownikiem ps. „Ryszard”*, k. 106-114, Warszawa 15 XII 1969 r., k. 106-110 (pdf).

¹⁰ AIPN Ki 014/1074, *Terminarz uroczystości i imprez prowincji warszawskomazowieckiej OO. Jezuitów*, Warszawa 25 XI 1968 r., k. 115-117.

a także wśród kleru świeckiego i hierarchów¹¹.

W prowincji panowało wówczas powszechne przekonanie, że o. Władysław Janczak SI prowadzi politykę ugodową w stosunku do władz. KO (kontakt obywatelski lub kontakt operacyjny) o ps. „Michał” był we wrześniu 1969 r. świadkiem rozmowy pomiędzy dwoma jezuitami: superiorem lubelskim o. Florianem Pełką SI a łódzkim jezuitą o. Tadeuszem Pawlickim SI. Według informatora byli oni zdania, że „zakon jezuitów tak poprawnych stosunków z władzami jak obecnie, nigdy dotychczas nie miał. Znajduje to między innymi wyraz w polityce finansowej władz w stosunku do zakonu jezuitów, a także polityce paszportowej władz w stosunku do tego zakonu. Ostatnio np. kilku, czy też kilkunastu jezuitów otrzymało zgodę na wyjazd za granicę”¹².

TW o ps. „Studnicki” doniósł w październiku 1969 r. w Warszawie, że „Wyszyński podobno wiele obiecywał sobie po zorganizowaniu studium jezuickiego pod auspicjami ATK. Chodziło mu m.in. o to, aby księża mieli jakieś zajęcie, a nie »wałkonili się łażąc w cywilnych ubraniach po cukierniach«. Na razie nie jest jednak zadowolony z pracy studium”. W tym samym donosie konfident stwierdził, że według księży z Akademii Teologii Katolickiej zastrzeżenia prymasa budzi praca i zachowanie jezuitów: o. Henryka Bogackiego SI [teologia – M.I.] i Jana Charytańskiego SI [katechetyka – M.I.]. „Wyszyński uważa, że księża ci nie odróżniają, iż co innego teolog, który dyskutuje, co innego katecheta, który naucza”¹³. Na temat stosunku kardynała Stefana Wyszyńskiego do jezuitów warszawskich rozvodził się TW o ps. „Ryszard” na spotkaniu z funkcjonariuszem mjr. J. Sobolem. Stosunki między nimi uległy dalszemu pogorszeniu. Dowodem na to jest odmowa przyjęcia zaproszenia na wspólny obiad u jezuitów w Kaliszu po uroczystościach ku czci św. Józefa w dniach 28-29 kwietnia 1970 r. 17 maja 1970 r., po uroczystej Mszy św. w katedrze warszawskiej prymas miał zignorować towarzystwo koncelebransów: abp. Milingo i jezuita abp. A. Kozłowieckiego¹⁴.

W listopadzie 1969 r. KP (kontakt poufny) o ps. „Dyrektor” przekazał mjr. Janowi Sobolowi, zastępcy naczelnika Wydziału IV KSMO, „najnowszy katalog warszawskiej prowincji zakonu jezuitów”¹⁵. Przy tej okazji KP o ps. „Dyrektor” usiło-

¹¹ AIPN BU 01283/1123, cz. 1, *Notatka służbowa dotyczy spotkania z t. w. ps. „Farys”*, k. 383-390, Warszawa 5 V 1969 r., k. 383, k. 390 (pdf).

¹² AIPN BU 01283/1123, cz. 1, *Notatka służbowa ze spotkania z k. o. „Michał” w dniu 18 IX 1969*, Warszawa 22 IX 1969 r., k. 488 (pdf).

¹³ AIPN BU 01283/1121, *Wyciąg z doniesienia t. w. ps. „Studnicki”*, Warszawa 2 X 1969 r., k. 17 (pdf).

¹⁴ AIPN BU 01283/1121, *Notatka służbowa ze spotkania z tajnym współpracownikiem ps. „Ryszard”*, Warszawa 30 V 1970 r., k. 364-365 (pdf).

¹⁵ Był to katalog roczny, który zawierał podstawowe informacje odnośnie prowincji, m. in., na temat obsady placówek, zob. *Katalogi prowincji*, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, red. L. Grzebiń i in., Kraków 2004, s. 272-273. Jeśli resort był w posiadaniu

wał się dowiedzieć, jakie jest stanowisko aparatu bezpieczeństwa w kilku sprawach poruszonych przez niego na poprzednich spotkaniach, między innymi w kwestii uregulowań własności odnośnie nieruchomości w Gdańsku i Bydgoszczy, w kwestii zaległości w płaceniu podatku, przydziału opału dla niektórych domów zakonnych, otynkowania kolegium przy ul. Rakowieckiej w Warszawie, zezwolenia na przyjazd jezuitów do Polski i wyjazd z kraju oraz pozwolenia na wydanie książki o Stefana Miecznikowskiego SI¹⁶. Katalog jezuitów prowincji za 1971 r. dostarczył mjr. Janowi Sobolowi, zastępcy naczelnika Wydziału IV KSMO w Warszawie, TW o ps. „Henryk”¹⁷.

W 1970 r. w obydwu polskich prowincjach przeprowadzono ankietę socjologiczną na temat Towarzystwa Jezusowego. Generał jezuitów zalecił przeprowadzić badania socjologiczne w obrębie całego zakonu w 1965 r. Ankieta składała się z pięciu części: osoba odpowiadająca, dom, prowincja, Kościół w Polsce, propozycje. Kierownictwa prowincji przywiązywały do ankiety bardzo dużą wagę. Powołano komisję, która miała opracować zebrany materiał. W jej skład weszli: o. Władysław Kubik SI, o. Florian Pełka SI, o. Tadeusz Koczwarą SI, o. Sylwester Tomaszewski SI i jeden z braci Wołoszynów. Płk St. Mozal, zastępca naczelnika Wydziału I Departamentu IV MSW, uznał, że ta ankieta posiada „dużą wartość operacyjną”. Zalecał funkcjonariuszom dotarcie do kwestionariusza ankiety oraz do opracowań zbiorczych¹⁸. Funkcjonariuszom udało się dotrzeć do pytań zawartych w ankiecie¹⁹.

Po zmianach politycznych w następstwie wydarzeń grudniowych w 1970 r. oceny i opinie panujące w zakonie przekazał resortowi KTW o ps. „Farys”. Jego zdaniem jezuita nie byli zaskoczeni owymi wydarzeniami, gdyż obserwowali narastający kryzys w sposobie rządzenia państwem przez Władysława Gomułkę. Z zainteresowaniem przyjmowali zapewnienia i obietnice nowych władz partyjnych i państwowych, ale byli ostrożni, gdyż pamiętali ukrócenie zapowiadanych zmian po 1956 r. Jezuita warszawscy byli zdania, że Kościół powinien: „afirmować faktyczny rozwój społeczny i pomagać społeczeństwu, a nie stać w dziwnej opozycji. Obecnie kościołowi powinno chodzić nie o żadne uprawnienia polityczne a tylko o uzyskanie zagwarantowania przez państwo jego czystoreligijnej [tak w oryginale – M.I.] działal-

aktualnego katalogu, to znaczy, że miał dokładny wgląd w bieżącą działalność wszystkich jezuitów w Polsce na przestrzeni lat 1969-1970. Katalogi bowiem obejmowały okres jednoroczny pomiędzy dyspozycjami prowincjała.

¹⁶ AIPN BU 01283/1121, *Notatka służbowa ze spotkania z kontaktem poufnym ps. „Dyrektor”*, Warszawa 13 XI 1969 r., k. 89-91 (pdf).

¹⁷ AIPN BU 01283/1123, cz. 3, *Wyciąg ze spotkania z tw „Henryk”*, Warszawa 18 III 1971 r., k. 936-937 (pdf).

¹⁸ AIPN By 069/1262, t. 1, [Do] *Naczelnik Wydziału IV Komendy Wojewódzkiej MO w Bydgoszczy*, Warszawa 30 XI 1970 r., k. 386 (pdf).

¹⁹ AIPN By 069/1262, t. 1, [Do] *Naczelnik Wydziału IV Komendy Wojewódzkiej MO w Bydgoszczy*, Warszawa 14 X 1970 r., k. 387 (pdf).

ności”. Postawa jezuitów wynika stąd, że: „Towarzystwo Jezusowe przyjęło właśnie linię głębokiej naprawy wewnętrznej, co było szczególnie dyskutowane na ostatniej Kongregacji Prokuratorów w Rzymie”²⁰. W tym klimacie prowincjał o. Władysław Janczak SI, wizytując placówkę w Bydgoszczy w lutym 1971 r., nakazał zakonnikom, „aby w swoich wystąpieniach z ambon nie poruszali drażliwych tematów, a kierowali się rozsądkiem, umiarem i rozwagą”. Był bowiem zdania, że „ludzie przychodzą do Kościoła nie dla sensacji, lecz aby zaczerpnąć spokoju tak bardzo im ostatnio potrzebnego”²¹.

Prowincjał o. Władysław Janczak SI w marcu 1971 r. podzielił się w gronie swoich współpracowników uwagami na temat podległej mu prowincji. Miał powiedzieć między innymi, że w domach jezuickich jest mało dyskrecji i radził nie rozsiewać plotek. O tym, co działo się w zakonie, wiedzieli ludzie świeccy²². Resort przeglądał korespondencję prowincjała. Jednym z dowodów na to jest skopiowany list, wystosowany przez Generalny Dziekanat Wojska Polskiego, zawierający zaproszenie prowincjała do wzięcia udziału w konsekracji kościoła garnizonowego w Bydgoszczy²³.

TW o ps. „Ryszard” poinformował funkcjonariusza aparatu bezpieczeństwa, że prowincjał o. Władysław Janczak SI w listopadzie 1971 r. po zakończeniu wizytacji w kolegium w Warszawie, „powiedział na konferencji wewnętrznej, że współpraca zakonu jezuitów z władzami jest i będzie nadal, bo taka jest dyrektywa generała. Przypomniał, że przełożeni placówek zakonnych mają jego zgodę na rozmowy z każdą władzą państwową, mogą z własnej inicjatywy, według własnego uznania rozmawiać z każdym przedstawicielem władz, jeżeli uznają to za stosowne. *Podwładni natomiast mogą rozmawiać tylko na pisemne zaproszenie i mają obowiązek meldowania o tym przełożonym.* [Ten fragment doniesienia podkreślił funkcjonariusz Wydz. IV KSMO mjr Jan Sobol – M. I.]. W czasie wizytacji ktoś skarżył się do Janczaka (Janczak nie wymienił nazwiska), że rektor Kolegium ks. Przymusiński rozmawia z władzami i wykorzystuje do tego nawet sprawy stanowiące tajemnicę sumienia, ale Janczak w związku z tym powiedział, że zna zbyt dobrze Przymusińskiego i w to nie wierzy”²⁴.

Kilka spraw poruszył KTW o ps. „Farys” w dłuższej rozmowie z mjr. Tadeuszem Grunwaldem z Wydziału I Departamentu IV MSW, którą przeprowadził 18 listopada 1971 r. Omówił sytuację po artykule o. Jana Szymusiaka SI opublikowanym

²⁰ AIPN BU 01283/1123, cz. 2, *Notatka służbowa ze spotkania z kand. na t. w. ps. „Farys” z dn. 12 I 1971 r.*, Warszawa 18 I 1971 r., k. 531-535 (pdf).

²¹ AIPN BU 01283/1123, cz. 2, *Wyciąg z szyfrogramu Nr 2295 z dnia 9 II 1971 r. KWMO Bydgoszcz*, [brak miejsca i daty], k. 562 (pdf).

²² AIPN BU 01283/1123, cz. 2, *Notatka służbowa*, Warszawa 11 III 1971 r., k. 611-613 (pdf).

²³ AIPN By 069/1262, t. 2, [Do] *Przewielebny Ojciec Prowincjał o. Władysław Janczak T.J.*, Warszawa 17 V 1971 r., k. 60-62 (pdf).

²⁴ AIPN BU 01283/1123, cz. 3, *Wyciąg z notatki ze spotkania z tw ps. „Ryszard”*, Warszawa 17 XI 1971 r., k. 11721174 (pdf).

we Francji, w którym oskarżył władze prowincji o kolaborację z władzami komunistycznymi. Dostało się też i generałowi zakonu. Artykuł wywołał rezonans we Francji i Belgii. Prowincjał o. Władysław Janczak SI usiłował przeciwdziałać, wysyłając wyjaśnienia do Rzymu i prowincjała francuskiego, niestety bez skutku, bowiem dwóch jezuitów francuskich odwołało swoje wizyty w Polsce²⁵. Ta sprawa położyła się cieniem na prowincji, niemniej jednak większość jezuitów z Warszawy uświadomiła sobie, że „postawy antypaństwowe, gdy nie chodzi o wiarę a o politykę, muszą się spotkać z potępieniem w zakonie. Było to wyraźne na ostatniej radzie Wydziału Teologicznego Kolegium przy Rakowieckiej 61, kiedy to dyskutowano o przyszłych losach o. Sroki i o. Kulisza. Obaj ci jezuita byli kandydatami na wykładowców w Kolegium”. O ile postawa o. Bronisława Sroki SI była zrozumiała ze względu „na jego przeszłość, o tyle zdziwienie wywołuje Kulisz, który aktywnie towarzyszy Sroce w tej propagandzie”. W związku z tym rada wydziału jednogłośnie zdecydowała, że obydwaj nie nadają się na wykładowców „z powodu »braku realizmu niezbędnego przy tej pracy«. Niezależnie od tej decyzji sprawa została potraktowana szerzej i rada, w której brał udział rektor i prowincjał, była zdania, że byłaby potrzeba przeprowadzenia zasadniczej rozmowy ze Sroką i Kuliszem. Problem polega na doborze właściwego dla nich autorytetu, którego prowincjał w tym wypadku nie ma. [...] Ostatecznie jednak nie zdecydowano i sprawę odłożono do przemyślenia”²⁶.

4. Schyłek prowincjalstwa

Dnia 27 stycznia 1972 r. Biuro Prasowe Kurii Generalnej Towarzystwa Jezusowego w Rzymie opublikowało komunikat o działalności jezuitów w Polsce pt. „Ostrożny optymizm Jezuitów w Polsce”²⁷. Komunikat miał powstać po zakończeniu obrad prowincjałów z Asystencji Słowiańskiej, której przewodniczył polski jezuita a zarazem asystent Asystencji Słowiańskiej – o. Antoni Mruk SI. Prowincję Wielkopolsko-Mazowiecką reprezentował prowincjał o. Władysław Janczak SI²⁸. Komuni-

²⁵ Zob. M. Ichnatowicz, *Jan Maria Szymusiak SJ w dokumentach aparatu bezpieczeństwa PRL-u z lat 1961–1971*, „Fides, Ratio et Patria. Studia Toruńskie” 3 (2015), s. 274–286.

²⁶ AIPN BU 01283/1123, cz. 3, *Notatka służbowa ze spotkania z kand. na t. w. ps. „Farys” odbytego w dn. 18 XI 71 r.*, Warszawa 19 XI 1971 r., k. 1181–1184 (pdf).

²⁷ Komunikat w języku polskim zachował się w archiwum prowincji, zob. [SJ – Urząd Prasowy i Informacyjny Borgo S. Spirito, 8 etc. 72/4], *Jezuici w komunistycznej Polsce „ostrożnie optymistyczni”*, [brak miejsca] 27 I 1972 r., brak paginacji (s. 1–2), w: APWMTJ GdSwB 6, tytuł teczeki: *Listy prowincjalne*.

²⁸ Warto nadmienić, że prowincjałem Prowincji Małopolskiej był wtedy o. Stanisław Nawrocki SI (1967–1973). Według ks. Tadeusza Isakowicza-Zaleskiego o. Stanisław Nawrocki SI został pozyskany do współpracy przez funkcjonariuszy Wydziału II Departamentu XI Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego podczas odbywania kary w więzieniu we Wronkach 17 lipca 1953 r. „na zasadzie lojalności” i był TW przez 30 lat; ks. T. Isakowicz-Zaleski, *Księża wobec bezpieki na przykładzie archidiecezji krakowskiej*, Kraków 2007, s. 340–341. Zob. także A.P. Bieś SJ, *Jezuici zarejestrowani jako osobowe*

kat kurii generalnie obraca się wokół stwierdzenia, że księża „w Polsce korzystają ze znacznej wolności i mogą owocnie prowadzić pracę apostołską”. Tę opinię miał podzielać generał zakonu o. Pedro Arrupe SJ²⁹. Jezuiti w komunikacie mówią nie tylko w swoim imieniu, ale także w imieniu całego Kościoła katolickiego w PRL. Można odnieść wrażenie, że treść komunikatu powstała z inspiracji resortu bezpieczeństwa, zaś jego głównym celem było rozbitcie jedności Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce. Drugim celem mogło być uderzenie w politykę prymasa Stefana Wyszyńskiego, by przedstawić go opinii międzynarodowej jako przeszkodę na drodze do normalizacji stosunków rzymskich katolików z władzami komunistycznymi i nie tylko w Polsce Ludowej, lecz także w całym bloku sowieckim.

W następstwie natychmiastowej interwencji w Kurii Generalnej zbulwersowanego prymasa Stefana Wyszyńskiego, za pośrednictwem przebywającego wówczas w Rzymie ks. bp. Juliana Groblickiego, generał jezuitów niezwłocznie odpowiedział prymasowi 31 stycznia 1972 r. pismem, w którym ubolewał z powodu treści owego komunikatu, który wyrządził „niemałą krzywdę Kościołowi katolickiemu w Polsce. Oświadczenie ukazało się i zostało przekazane agencjom prasowym, zanim ja osobiście, jak również moi bezpośredni doradcy, a także asystent dla Asystencji Słowiańskiej – o. Mruk, mogliśmy się z tekstem zapoznać”. Generał proponuje, żeby w tej sprawie powstrzymać się od dementi, by nie nadawać jej dalszego rozgłosu³⁰. Z treści listu wynika, że generał zdawał sobie sprawę z trudnego położenia, w jakim znalazła się Kuria Generalna w następstwie tego komunikatu.

Kardynał Stefan Wyszyński polecił opublikować odpowiedź generała zakonu w nr. 7 Biuletynu Biura Prasowego Episkopatu Polski. Resort bezpieczeństwa znając i treść odpowiedzi generała zakonu, i oburzenie Episkopatu Polski i prymasa Stefana Wyszyńskiego na polskich prowincjałów, wykorzystując reperkusje sprawy w prasie międzynarodowej i zamieszanie spowodowane komunikatem w środowisku duchowieństwa, a także mając na uwadze dotychczasową reakcję społeczeństwa na publikację komunikatu i jego prasowe omówienia, podjął akcję operacyjną na ogromną skalę, którą możemy śledzić w dokumentacji w odniesieniu do województwa bydgoskiego. Na początku marca 1972 r. płk S. Mozal, naczelnik Wydziału V Departamentu IV MSW, kieruje do każdej komendy wojewódzkiej pismo, w którym po prezentacji i analizie rozwoju tej sprawy, przechodzi do konkretnych zaleceń. „Cała sprawa związana z komunikatem i wypływającymi z niej wnioskami winna być jak najefektywniej przez nas wykorzystana w pracy z tajnymi współpra-

źródła informacji – skala problemu, s. 237-263, w: *Komunistyczny aparat represji wobec jezuitów Prowincji Polski Południowej*, red. A.P. Bieś SJ – F. Musiał, Kraków 2014, s. 258.

²⁹ AIPN By 069/1262, t. 2, [Do] *Naczelnik Wydziału IV Komendy Wojewódzkiej w Bydgoszczy* [plus załącznik: treść komunikatu], Warszawa 11 II 1972 r., k. 242-244 (pdf).

³⁰ AIPN By 069/1262, t. 2, *List Generała Jezuitów do Prymasa Polski*, Warszawa 11 II 1972 r., k. 361-362 (pdf).

cownikami, w rozmowach operacyjnopolitycznych oraz przez działania specjalne. Praca nasza powinna pójść tutaj w następujących kierunkach [...]”: rozpowszechnienia komunikatu wraz z komentarzem resortu bezpieczeństwa,

- „[...] zainspirowania osób i grup do działań podobnych, z tym, że powinny one uderzać nie tylko w ogólną politykę kard. Wyszyńskiego, ale również w postawy miejscowych biskupów,
- inspirowania wystąpień pozytywnie nawiązujących do komunikatu na konferencjach dekanalnych i innych,
- zainspirowania, by generał jezuitów o. Arrupe otrzymał z Polski listy wyrażające mu uznanie za obiektywną ocenę jezuitów sytuacji kościoła w Polsce [...]”³¹.

Treść tego dokumentu wraz z dodatkowymi wytycznymi w 22 odpisach przesłała 13 marca 1972 r. komenda w Bydgoszczy do komend powiatowych. Do 25 marca 1972 r. komendy powiatowe zostały zobligowane do przedstawienia propozycji konkretnych działań operacyjnych³². Następne karty z analizowanej jednostki archiwalnej zawierają informacje z tymi propozycjami spływające do komendy wojewódzkiej MO³³. Warto przy tej okazji nadmienić, że w powyższym piśmie charakteryzuje się tę sprawę, jak gdyby był to pomysł i inicjatywa jezuitów.

W 1972 r. w anonimowej notatce funkcjonariusza resortu na temat jezuitów pojawiła się informacja, „że między Kurią Generalną OO Jezuitów a Stolicą Apostolską dochodzi do dość ostrych konfliktów”, które powstają na tle krytycznej oceny polityki zagranicznej Stolicy Apostolskiej recenzowanej przez Kurię Generalną jezuitów w Rzymie. Ponadto papież z niepokojem śledzi stan kondycji zakonu jezuitów. Ich liczba zmniejszyła się o 15%. Np. w 1971 r. bez podania powodu odeszło 86 zakonników. W związku z tą sytuacją generał zakonu o. Pedro Arrupe SI zwołał XXXII Kongregację Generalną. Dnia 12 lutego przedstawił Konsulcie Generalnej dokument, w którym wyartykułowano problemy, nad którymi powinna debatować Kongregacja: wprowadzenie demokratyzacji w zakonie, większa obecność prowincji zakonnych w życiu Kościoła, kryzys powołań, wycofanie się z wszelkiej aktywności partyjnopolitycznej, otwarty dialog z krajami socjalistycznymi. W tym dokumencie „odstępuje się od solennej formuły nakazującej każdemu jezuitcie bezwzględne posłuszeństwo wobec papieża” oraz konieczności trwania kadencji generała do końca życia³⁴. Należy przy tej okazji zaznaczyć, że ślub szczególnego posłuszeństwa pa-

³¹ AIPN By 069/1262, t. 2, [Do] *Naczelnik Wydziału IV Komendy Wojewódzkiej M.O. w Bydgoszczy*, Warszawa [brak daty dziennej] III 1972 r., k. 249-253 (pdf).

³² Zob. np. AIPN By 069/1262, t. 2, [Do] *I Z-ca Komendanta Powiatowego MO ds. Służby Bezpieczeństwa w Aleksandrowie Kujawskim*, Bydgoszcz 13 III 1972 r., k. 255-258 (pdf).

³³ Zob. AIPN By 069/1262, t. 2, k. 347-384 (pdf).

³⁴ AIPN BU 01283/1123, cz. 2, *Notatka służbowa dot. OO Jezuitów, Warszawa 12 IV 1972 r.*, k. 811-813 (pdf).

pieżowi nie dotyczy każdego jezuitę, lecz tzw. profesę czterech ślubów³⁵.

Mjr Jan Sobol 8 maja 1972 r. sporządził wyciąg z notatki ze spotkania z TW o ps. „Henryk”. Konfident wiele uwagi poświęcił problemom, w jakich znalazł się ostatnio prowincjał o. Władysław Janczak SI. Niczego dobrego nie wróżyło jego spotkanie z prymasem Polski. Okazana przez prymasa serdeczność prowincjałowi, zdaniem konfidenta, świadczyła o nieuchronnym jego odwołaniu, tym bardziej, że prymas pokazał mu listy, jakie otrzymał od jego podwładnych na swój temat. W prowincji już w kwietniu wszczęto procedurę opiniowania kandydatów celem wyłonienia nowego prowincjała. TW spodziewa się odwołania prowincjała już w czerwcu. „[...] o. Czermiński z Piotrkowa opowiadał w Kolegium na Rakowieckiej, że był u niego oficer UB, który zalecał zorganizowanie obrony prowincjała Janczaka. Czermiński wyciągnął z tego wniosek, że Janczak był narzędziem władz i wygadywał w związku z tym różne ujemne rzeczy na Janczaka. »Henryk« uważa, że takie postępowanie funkcjonariuszy SB jest wysoce niewłaściwe, bo niczego tą drogą nie zyskamy, odwrotnie – jeszcze szkodzimy Janczakowi”³⁶.

Mjr Tadeusz Grunwald sporządził 21 czerwca wyciąg z doniesienia TW o ps. „Znajomy” z 8 czerwca 1972 r. Na spotkaniu TW poczynił kilka uwag o bieżącej sytuacji w Prowincji. W czerwcu prowincjał o. Władysław Janczak SI rozesłał jezuitom ankiety, w których pytał o sposoby i metody pracy duszpasterskiej i misyjnej. Część starszych zakonników była oburzona pewnymi pytaniami z ankiety i usiłowała ją zbojkotować. Jezuitę ci zarzucali prowincjałowi, że otaczał się „młodzikami, którzy po ukończeniu studiów myślą, że są pępkiem świata”. Byli oni zdania, że młodzi tworzą jakby organizację występującą przeciw starszym i „wprowadzają model życia zakonnego nie znając się na tym absolutnie”. W prowincji obserwowali tendencję do „obsadzania najlepszych placówek młodymi, a do głosu dopuszcza się ludzi niepoważnych i niedojrzałych, którzy rządząc wyrządzają innym krzywdę. Np. prowincjał, który nie zna zakonnika po jego 35-letnim pobycie w zakonie winien zrzec się natychmiast tego urzędu. [...] Prowincjał w swoich wystąpieniach tak filozofuje, że nie można go zrozumieć. Starsi mają mu za złe stwierdzenie, że zakon to nie rodzina ale organizacja”. Ich zdaniem wyodrębniła się grupa zakonników, którzy chcieli decydować o wszystkim. W jej skład wchodził: o. Andrzej Koprowski SI, o. Florian Pełka SI, o. Tadeusz Pawlicki SI, o. Stanisław Głowa SI i któryś z o. Wołoszynów SI. TW o ps. „Znajomy” nadmienił, że ponieważ starzy zakonnicy milczą, „to młodzi kpią z nich, pędząc do roboty”. Zdaniem owych starszych jezuitów w zakładzie pracy po 40 latach pracy można liczyć na emeryturę, a w zakonie „to nie ma nic”³⁷.

Resort bezpieczeństwa cały czas monitorował rozwój sytuacji wokół prowincja-

³⁵ *Profesi*, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 539.

³⁶ AIPN BU 01283/1123, cz. 2, *Wyciąg z notatki ze spotkania z t. w. ps. „Henryk”*, Warszawa 8 V 1972 r., k. 850852 (pdf).

³⁷ AIPN BU 01283/1123, cz. 5, *Wyciąg z doniesienia t. w. „Znajomy” z dnia 8 VI 1972 r.*, Warszawa 21 VI 1972 r., k. 1753-1754 (pdf).

ła. Mjr H. Józefiak z Wydziału IV KWMO w Łodzi przesłał 27 czerwca 1972 r. do naczelnika Wydziału V Departamentu IV MSW informację o nastrojach wśród jezuitów na podstawie donosu TW o ps. „Magister”. Informator opisał reperkusje, jakie wywołał w hierarchii kościelnej komunikat biura prasowego Kurii Generalnej jezuitów o działalności zakonu w Polsce z 27 stycznia, który ukazał się między innymi w prasie włoskiej. Stworzony on został na bazie informacji przekazanych przez obydwóch prowincjałów polskich. Treść komunikatu „oburzyła ks. kardynała Wyszyńskiego. Zdaniem prymasa Wyszyńskiego prowincjałowie Jezuitów nie mieli prawa oceniać położenia kościoła w Polsce, przedstawiając go w fałszywym świetle. W związku z ogłoszonym komunikatem Wyszyński podjął szereg kroków skierowanych przeciwko zakonowi Jezuitów i osobiście przeciwko prowincjałowi Janczakowi”. Usiłował między innymi wyrzucić presję na generała jezuitów celem natychmiastowego odwołania o. Władysława Janczaka SI z urzędu. Generał zakonu postanowił pozostawić prowincjała na dwa lata – do końca jego kadencji. Wtedy prymas „wydał zalecenie wszystkim biskupom w kraju, aby ignorowali ks. Janczaka, nie przyjmowali go u siebie i nie udzielali mu żadnej pomocy”. Prowincjał miał w odwecie przekazać biskupom swoje zalecenie o ignorowaniu księży diecezjalnych przez podwładnych jezuitów³⁸. Wygląda to na otwartą wojnę między prowincjałem a prymasem, która dzięki nieustępliwości prymasa obróci się na korzyść Kościoła rzymskokatolickiego i jezuitów w PRL.

O. Władysław Janczak SI nie zamierzał tak łatwo ustąpić. O jego posunięciach w celu zachowania stanowiska dowiadujemy się z notatki służbowej z 18 lipca 1972 r. poczynionej przez oficera KSMO, mjr. Jana Sobola: „W czerwcu br. miała nastąpić zmiana na stanowisku prowincjała warszawskiej prowincji zakonu jezuitów i wszystko było już do tego przygotowane, ale w połowie czerwca przyszła wiadomość, że generał zakonu odwołał swoją decyzję na czas nieokreślony. A oto bliższe oświetlenie tej sprawy. Prowincjał Janczak, dowiedziawszy się o mającej nastąpić zmianie, powiadomił generała, że oczywiście może odejść w każdej chwili i przekazać swój urząd następcy mianowanemu przez generała, ale jego zdaniem zmiana taka nie byłaby na czasie – powiązanoby [tak w oryginale – M.I.] ją ze sprawą komunikatu kurii generalnej zakonu jezuitów i potraktowano jako karne zdjęcie Janczaka, chociaż generał podobno nie wiązał tej zmiany z tym komunikatem i nie traktował tego jako karę; w zakonie i kościele w ogóle odczytanoby [tak w oryginale – M.I.] to jako porażkę zakonu jezuitów względem kard. Wyszyńskiego, biskupów i Episkopatu, co wpłynęłoby na osłabienie prestiżu zakonu jezuitów. Poza tym zmiana taka w tym czasie – dowodził Janczak – mogłaby być źle zrozumiana także przez władze państwowe, jakoby generał zdejmuje Janczaka za lojalność wobec władz. W tej samej sprawie i w tym mniej więcej duchu wysłano w maju br. do generała

³⁸ AIPN BU 01283/1123, cz. 5, *Informacja dot. sytuacji w zakonie Jezuitów*, Łódź 27 VI 1972 r., k. 1758-1759 (pdf).

kilka listów innych jezuitów, konsultorów³⁹, którzy również sugerowali, że teraz nie można robić zmiany na stanowisku prowincjała i uzasadniali jak wyżej. Generał zakonu uznał racje podniesione przez Janczaka i innych jezuitów, którzy do niego pisali i odpowiedział za pośrednictwem o. Mruka (pisemnie), że przyjmuje ich opinie i wstrzymuje decyzję w sprawie zmiany prowincjała, pozostawiając na czas bliżej nieokreślony na stanowisku prowincjała prowincji warszawskiej o. Władysław Janczaka. Tak więc o. Janczak, który czuł się już podłamany i szykował się do odejścia – poczuł się na nowo w pełni prowincjałem. Na jak długo, nie wiadomo, ale co najmniej na rok⁴⁰.

System szkolenia jezuitów był przedmiotem donosu TW o ps. „Grom” z 26 kwietnia 1972 r. Jego zdaniem obecny system formacji jezuitów zawodzi, „szkoda nawet ich szkolić, bo tępieją. Brak jest odpowiedniego modelu form i metod pracy, jak np. spowiedzi czy kazań. Większość księży ogranicza się do mszy, kazania i spowiedzi a potem znika. Nikogo to nie interesuje. Jezuita Wołoszyn jest zdania, że prowincjał nie ma rozeznania wśród ludzi [...]. Dzięki temu wielu zdolnych przerwało studia. Jezuitci cierpią na brak rekolekjonistów mogących zaimponować środowiskom naukowym. Zostali tu zdystansowani przez księży diecezjalnych⁴¹. TW o ps. „Grom” raportuje o widocznym kryzysie, który pogłębia się wśród jezuitów pracujących w masowym duszpasterstwie. Jezuitci po Soborze Watykańskim II nie mieli już przekonania do pracy parafialnej, która po II wojnie światowej okazała się koniecznością gwarantującą ich przetrwanie. Zdają oni sobie sprawę z tego, że brak im koncepcji i motywacji do tej pracy, które posiadają księża diecezjalni, co jest wynikiem ich większej samodzielności w pracy duszpasterskiej i niezależności finansowej.

TW o ps. „Henryk” zameldował we wrześniu 1972 r. mjr. Janowi Soboli, zastępcy naczelnika Wydziału IV KSMO w Warszawie, o przyczynach antagonizmów między obydwojma prowincjami jezuitów w Polsce. Różniła ich mentalność oraz wychowanie. Prowincja krakowska chciała być przed prowincją warszawską z powodu posiadania starszych domów zakonnych. Prowincja krakowska jest zazdrosna o to, że warszawska ma kurię w stolicy. Dlatego zamierzała się z nią połączyć, lecz warszawska tego nie chciała. W prowincji warszawskiej „czuje się odrazę do tamtych, jakąś niechęć, ale to się nie posuwa do działania, do zwalczania tamtych, jak to robią przedstawiciele krakowskiej prowincji”. Prowincja warszawska była bardziej atrakcyjna i dynamiczna. W warszawskiej istnieje inny styl bycia, bardziej

³⁹ Konsultorami Prowincji w latach 1971-1972 byli: o. Walenty Kazik SI, o. Longin Szymczukiewicz SI, o. Ryszard Przymusiński SI, o. Feliks Dziadczyk SI, zob. ATJKr 2445/18, *Catalogus Provinciarum Poloniae Societatis Iesu – za lata 1971-1975*, tamże: *Provincia Poloniae Maioris et Mazoviae Societatis Iesu*, Warszawa, 1971 – s. 5, 1972 – s. 5.

⁴⁰ AIPN BU 01283/1123, cz. 5, *Notatka służbowa ze spotkania z kontaktem służbowym ps. „Dyrektor”*, Warszawa 18 VII 1972 r., k. 1776-1779 (pdf).

⁴¹ AIPN BU 01283/1123, cz. 2, *Doniesienie t. w. „Grom” z dnia 26.04.1972 r.*, Warszawa 8 V 1972 r., k. 849 (pdf).

bezpośredni, mniej obłudny. Prowincja krakowska jest drobnomieszczańska i zakłamana. Kością niezgody są klerycy z południa, studiujący teologię wraz z klerykami północy w kolegium w Warszawie, gdzie podlegali rektorowi tego kolegium⁴². Ta opinia być może była kontynuacją donosu TW o ps. „Henryk” ze stycznia 1970 r., w którym stwierdził, że „w porównaniu do prowincji warszawskiej, prowincja krakowska zakonu jezuitów jest bardziej konserwatywna i opóźniona w rozwoju”⁴³. Z kolei TW o ps. „Tadeusz” w rozmowie z mjr. Goliszewskim w październiku 1972 r. nadmienił, że sprawa połączenia obydwu prowincji ciągnie się od 20 lat. Generał zakonu podczas wizyty w Polsce próbował pogodzić obydwie prowincje, jednak bez widocznego efektu. Prowincja Wielkopolsko-Mazowiecka nie chce słyszeć o zjednoczeniu. Większość jezuitów z północy stoi na stanowisku, że jeśli dojdzie do połączenia prowincji, to oni opuszczą zakon⁴⁴.

Kpt. M. Łowicki, zastępca naczelnika Wydziału IV KWMO w Bydgoszczy informował MSW w Warszawie 17 października 1972 r., że jezuita w Toruniu twierdzą, iż „prowincjał o. Janczak obstaje przy powstaniu grupy »kościół i świat«, co ich zdaniem nie jest wcale »głupie«. Grupa ta byłaby jakąś kadrą w prowincji do zajęcia się inteligencją i z ramienia centrali mieliby swoje przemyślenia. Członkowie grupy wyjeżdżaliby w teren do miejscowych organizatorów, aby konsultować, dyskutować, omawiać i pisać. Również zadaniem grupy byłoby szkolenie terenowych organizatorów”⁴⁵. Być może „grupa dialogowa” z 1968 r. miała przekształcić się w grupę „Kościół i świat”. Z tej informacji wynika, że prowincjał przed zejściem z urzędu usiłował pozostawić po sobie jakąś wpływową strukturę w prowincji⁴⁶.

Płk St. Mozal, naczelnik Wydziału V Departamentu IV MSW, wydał pozytywną opinię Urzędowi ds. Wyznań w listopadzie 1972 r. odnośnie zezwolenia na wydawanie na powielacz przez jezuitów Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej miesięcznika „Komunikaty” argumentując, „że treść jego dotyczy faktycznie spraw wewnętrznych zakonu”. Natomiast negatywnie zaopiniował kwartalnik pt. „Przyjaciołom o sobie” ze względu na nieokreślony bliżej program oraz fakt, „że w wyniku planowanych na przyszły rok zmian personalnych w kierownictwie prowincji nie mamy w tej chwili pewności co do naszego wpływu na przyszły profil czasopisma”⁴⁷.

⁴² AIPN BU 01283/1123, cz. 5, *Notatka służbowa ze spotkania z tajnym współpracownikiem ps. „Henryk”*, Warszawa 15 IX 1972 r., k. 1800-1804 (pdf).

⁴³ AIPN BU 01283/1121, *Wyciąg z notatki służbowej ze spotkania z tw. „Henryk”*, Warszawa 19 I 1970 r., k. 151155 (pdf).

⁴⁴ AIPN BU 01283/1123, cz. 5, *Doniesienie*, [brak miejsca i daty], k. 1819-1826 (pdf).

⁴⁵ AIPN BU 01283/1123, cz. 5, *Pismo do Naczelnika Wydziału V Departamentu IV MSW*, Bydgoszcz 17 X 1972 r., k. 1813-1814 (pdf).

⁴⁶ O propozycjach resortu w sprawie inicjatywy stworzenia tego rodzaju organizacji dowiedział się KS o ps. „Dyrektor” jesienią 1971 r. – zob. AIPN BU 01283/1123, cz. 3, *Notatka służbowa ze spotkania z kontaktem służbowym ps. „Dyrektor”*, Warszawa 7 X 1971 r., k. 1116-1121 (pdf).

⁴⁷ AIPN BU 01283/1123, cz. 5, *Notatka*, Warszawa 7 XI 1972 r., k. 1831 (pdf).

Wnioskować można na podstawie tego dokumentu, że pośrednio aparat bezpieczeństwa za kadencji o. Władysława Janczaka SI wywierał wpływ na prowincjała.

Aparat bezpieczeństwa pozyskał informację o najbliższym losie o. Władysława Janczaka SI, bowiem z treści donosu TW o ps. „Magister” przekazanego mjr. Henrykowi Józefiakowi, zastępcy Naczelnika Wydziału IV KWMO w Łodzi wynika, że na Kongregację Prokuratorów w Rzymie pojechał z urzędu prowincjał. Ta Kongregacja przygotowywała zaplanowaną na rok 1974 Kongregację Generalną. Prowincjał miał być odwołany po Kongregacji Prokuratorów. Donosicielel nadmienia, że „powszechnie jednak żałuje się odejścia Janczaka, ma on opinię księdza współpracującego z władzami państwowymi, ale mimo to dającego duże korzyści zakonowi ponieważ załatwił wiele spraw z władzami ku zadowoleniu prowincji”⁴⁸.

Podsumowanie

O. Władysław Janczak SI zapoczątkował politykę dialogu z władzami. Wsparciem dla tej polityki miały być dwa ciała powołane przez niego: „grupa dialogowa” oraz Komisja ds. Wychowania. W stosunku do nich resort żywił widoczną sympatię i wiązał z nimi pewne plany operacyjne, tym bardziej, że koordynatorem obydwóch ciał stał się o. Ryszard Przymusiński SI. W trakcie jego prowincjałstwa nastąpiła wizyta generała zakonu jezuitów w Polsce, w następstwie której doszło do pogorszenia stosunków między prymasem a jezuitami, zwłaszcza prowincji warszawskiej. Do tego doszedł jeszcze konflikt pokoleniowy w prowincji, do którego prowincjał doprowadził ugodową polityką wobec władz państwowych.

Literatura

Archiwalia:

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy (AIPN By): 069/1222, t. 9 (pdf); 069/1262, t. 1-2; (pdf).

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Kielcach (AIPN Ki): 014/1074.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (AIPN BU): 01283/1121 (pdf); 01283/1123 cz. 1-3, 5 (pdf).

Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego w Warszawie (APWMTJ):[SJ – Urząd Prasowy i Informacyjny Borgo S. Spirito, 8 etc. 72/4], *Jezuici w komunistycznej Polsce „ostrożnie optymistyczni”*, [brak miejsca] 27 I 1972, brak paginacji (s. 1-2), w: APWMTJ GdSwB 6, tytuł teczeki: Listy prowincjałskie.

Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie (ATJKr): brak syg., *Catalogus Provinciae Poloniae Maioris et Mazoviae Societatis Iesu. Ineunte Anno 1957* (Status die 31 dec. 1956), Varsaviae, Impressus die 28 ian. 1957; 2445/18, *Catalogus Provinciarum Poloniae Societatis Iesu – za lata 1971-1975*, tamże: *Provincia Poloniae Maioris et Mazoviae Societatis Iesu*, Warszawa, 1971.

⁴⁸ AIPN BU 01283/1123, cz. 5, *Informacja dot. wypowiedzi jezuitów w związku z kapitułą i sytuacji w tym zakonie*, Łódź 10 II 1973 r., k. 1903-1904 (pdf).

Opracowania:

- Bieś, A.P., *Jezuici zarejestrowani jako osobowe źródła informacji – skala problemu*, w: *Komunistyczny aparat represji wobec jezuitów Prowincji Polski Południowej*, red. A.P. Bieś SJ – F. Musiał, Kraków 2014, s. 237-263.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, red. L. Grzebień i in., Kraków 2004.
- Ihnatowicz, M., *Prowincja Wielkopolska-Mazowiecka Jezuitów w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa (1945-1989)*. Praca doktorska wykonana w Instytucie Historii pod kierunkiem dr. hab. Bogusława Górki, prof. UG, Uniwersytet Gdański Wydział Historyczny, Gdańsk 2015.
- Ihnatowicz, M., *Jan Maria Szymusiak SJ w dokumentach aparatu bezpieczeństwa PRL-u z lat 1961–1971*, „Fides, Ratio et Patria. Studia Toruńskie” 3 (2015), s. 274-286.
- Isakowicz-Zaleski, T., *Księża wobec bezpieki na przykładzie archidiecezji krakowskiej*, Kraków 2007.
- Landau, Z., *Etapy rozwoju Polski Ludowej*, „Przegląd Historyczny” 78/2 (1987), s. 211-253.
- Walkusz, J., *Drugi Sobór Watykański – próba kontekstualnej interpretacji historycznej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 1 (2013), s. 17-40.